

La doble recensió de les tragèdies de Sèneca

L'obra de Luci Anneu Sèneca gaudí, com se sap, d'un èxit considerable, que no s'extingí al llarg de l'Edat Mitjana i que es veié notablement incrementat ja amb els primers brots de l'Humanisme. Èxit que comparteixen, gairebé per igual, les seves obres en prosa i les seves tragèdies. Aquestes havien d'exercir una profunda influència en els teatres nacionals del Renaixement, des de l'*Ecerinis* d'Albertino Mussato (s. XIV) i fins als *Pélopides* de Voltaire. Però, ja abans, l'obra tràgica de Sèneca havia aconseguit un ampli prestigi en un camp literari més modest i subsidiari, bé que no menyspreable per això. En efecte: la pruija moralitzant del filòsof i la brillantor de la seva expressió, alambinada i contundent, es mostraren suficientment atractives per a ser incorporades a les antologies medievals d'intenció ètica o retòrica.

No és, doncs, d'estranyar que el text de les tragèdies s'hagi vist afectat per un procés d'adulteració a través de la seva copiosa i heterogènia transmissió.

Prova de la pervivència del Sèneca tràgic és l'abundància de manuscrits que ens n'ha arribat.

L'*editio princeps*, d'Andrea Gallico, que veié la llum a Ferrara l'any 1484, reproduïa aproximadament el mateix text, ja convertit en "vulgata", que havia utilitzat i reproduït quasi íntegrament el dominic anglès N. Treveth per als seus comentaris segle i mig abans. Es tractava d'una recensió que, a part els naturals desgasts mecànics i adulteracions, oferia clares mostres interpolatòries tendents bé a polir l'estil, bé a facilitar-lo, o simplement a glossar-lo o a resoldre alguna aporia de la transmissió. La història del text de les tragèdies trobaria una data clau amb l'aparició d'un nou manuscrit, descobert a Florència per J. F. Gronov — encara que ja l'havia conegut Poliziano i, molt abans, a les darreries del s. XIII, Lovato Lovati. Era el *Laurentianus* 37, 13, del segle XI o, potser, XII. Gronov l'anomenà *Etruscus* i el tingué present en la seva edició de 1661, quedant definitivament incorporat a la tradició amb l'edició pòstuma d'Amsterdam (1682).

Aquest còdex arribà a adquirir la categoria d'autoritat gairebé exclusiva, per no dir única, entre els crítics del s. XIX i fins als nostres dies. Autoritat pràcticament indiscutida fins no fa gaire. Enfront d'ell, es deixava de banda, com a *deterior*, la recensió interpolada. Així, doncs, el text de les tragèdies es basava en dues recensions. Una, la de l'*Etruscus* (E), i l'altra, la interpolada (A), representada per gran nombre de manuscrits de difícil classificació.

Resumeixo breument, a través dels editors i crítics més importants, els distints estadis de la constitució del *stemma* general, de la valoració de les dues recensions i de llurs relacions.

L'edició de F. Leo (1878) establí la qüestió en els següents termes: ² la interpolació d'A tingué lloc "ante extinctas Romanorum litteras" ³ i és identificable pel distint nom i ordre

1. Aquesta comunicació és un avanç de la història de la tradició manuscrita que apareixerà en la meua edició de les tragèdies de Sèneca a la *Fundació Bernat Metge*. Prescindeixo, doncs, de qüestions marginals.

2. L. ANNAEI SENECAE, *Tragoediae*. Recensuit et emendavit Fridericus Leo. Volumen prius observationes criticas continens, Berolini, apud Weidmannos, MDCCCLXXVIII.

3. *Loc. cit.*, p. 1.

de les tragèdies, així com per incloure l'espúria *Octauia*. Per a ell és inqüestionable l'absoluta autoritat de l'*Etruscus*. Aquest, el referma, en els casos dubtosos, el seu apògraf (Σ), representat per M i N, còdexs del s. XIV descoberts pel propi Leo⁴ i que inclouen l'*Octauia*, presa de l'altra recensió. No s'ha de recórrer mai a les lliçons d'A "nisi ueram in eis poetae manum certa ratione agnoueris",⁵ condició sens dubte vaga i d'aplicació més que difícil en la pràctica. Leo reconeix, amb tot, que l'interpolador, "homo aliquis non indoctus", és un excel·lent coneixedor de l'estil de Sèneca.⁶

No es mostren tan taxatius Peiper i Richter en llur segona edició, de 1902,⁷ sobretot pel que fa a la valoració de les dues recensions. Repeteixen, com en la primera edició, que, no obstant el valor fonamental i indiscutible d'E, seria un greu error prescindir d'A. I això, en part, com a crítica a Leo, retraent-li que, malgrat les seves rotundes afirmacions, s'havia vist obligat a admetre en la seva edició no menys de sis-centes variants d'A.⁸ Admetent l'extrema dificultat en destriar les interpolacions de les bones lliçons, fixa Richter un criteri negatiu per a l'acceptació de les variants d'A: "ubi non certa ratione de interpolatione constiterit", poden admetre's aquestes en igualtat de condicions que per a E.⁹

Si el *stemma* d'E ja quedava ben establert des de Leo, les interdependències dels manuscrits d'A eren encara més que problemàtiques. L'abundància de representants d'aquesta recensió n'era un obstacle, i no petit. Leo, que n'estudià un bon nombre—per l'edició de l'*Octauia*—, no aconseguí uns resultats gaire satisfactoris, per tal com la majoria dels manuscrits que consultà havien estat corregits ulteriorment amb E. El mateix, i per la mateixa raó, s'hauria de dir de les solucions proposades per Peiper i Richter. Aquests, per altra banda, embolicaren més la qüestió recorrent a la via tortuosa de les lliçons aquestes dels comentaris de Treveth, per tal de reconstruir un hipotètic arquetipus.¹⁰

Sobre un terreny més segur se situaven les investigacions de C. E. Stuart¹¹ i sobretot de T. Düring. Tots dos col·lacionaren, entre d'altres, un parell de manuscrits nous de la recensió interpolada: el C (del "Corpus Christi College" de Cambridge) i el P (*Parisinus lat.* 8260), els còdexs *antiquissimi* (s. XIII) de la recensió, que no havien sofert la influència d'E. A ells s'afegia, emparentat amb C, el manuscrit S (*Scorialensis*). Düring¹² agrupà igualment d'altres manuscrits, ja coneguts, que no mostraven tampoc influències d'E. Amb això aconseguí almenys podar les branques inútils del *stemma* i assenyalar un camp més precís per a noves investigacions. Alhora perdia interès el text dels comentaris de Treveth, ja que l'únic exemplar que aquest va emprar era molt afí a C.

De tota manera, encara que es feien progressos en l'aclariment de la recensió A, no per això guanyava prestigi aquesta. El valor absolut d'E es mantenia en l'edició de L. Herrmann (*Budé*, 1924-1926), tot i que feia més concessions que no F. Leo a la recensió A. Encara fou més acèrrima la predilecció per E en les dues edicions d'U. Moricca (*Corpus Scr. Lat. Parauianum*, 1917-23 la primera i 1947 la segona). Aquest es vantava *"Etrusci auctoritati in uniuersum ita acquiesce, ut quae ab eo tradita sunt religiose seruaemus..."*¹³

El suec Gunnar Carlsson¹⁴ posà algunes objeccions a aquest estat de la qüestió, mantingut una mica per inèrcia d'ençà de l'edició de Leo. No es tractava ben bé d'una tradició interpolada (A) i una altra de no interpolada (E). L'una i l'altra han sofert interpolacions: E per un copista maldestre que corregia allò que no entenia, i A per un bon coneixedor del llatí i de Sèneca, amb finalitats estilístiques. Per altra banda, Carlsson afirmava, en contra

4. *Ibid.*, p. 15.

5. *Ibid.*, p. 5.

6. *Ibid.*, p. 1.

7. L. ANNAEI SENECAE, *Tragoediae*. Recensuerunt Rudolfus Peiper et Gustaus Richter, Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri, MCMII. L'altra edició, anterior a la de Leo, data de 1867, també a la Teubner.

8. *Loc. cit.*, p. XIV.

9. *Ibid.*, p. XVII.

10. *Ibid.*, pp. IX-X per a Peiper i pp. XII-XIV per a Richter.

11. C. E. STUART, *The mss. of the Interpolated*

(A) *Tradition of the Tragedies of Seneca*, Class. Quart., IV, 1912.

12. T. DÜRING, *Die Ueberlieferung des interpolierten Textes von Senecas Tragödien*, Hermes, 1907, i *Zur Ueberlieferung von Senecas Tragödien*, Leipzig, 1913.

13. Ed., *Thyestes, Phaedra, Octauia*, pp. XXVI-XXVII.

14. GUNNAR CARLSSON, *Die Ueberlieferung der Seneca-Tragödien. Eine textkritische Untersuchung*, Lund Universitets Arsskrift, 1926, i *Zu Senecas Tragödien*, Lund Gleerup, 1929.

de l'opinió general, que els *Rescripta Ambrosiana* (fragments d'un palimpsest del s. vi) refermaven la tradició d'A, i no la d'E.

No obstant, aquestes objeccions no invalidaven la preferència en general per la recensió E, per tal com no apuntaven a una revisió total del *stemma* i de la història del text. I això és precisament el que es plantejà fa uns anys G. Brugnoli.¹⁵ El camí que va escollir per a la reconstrucció de la història del text va ser el de la tradició indirecta, és a dir, l'estudi metòdic de les cites disperses i dels reculls antològics.

La crítica bàsica de Brugnoli a la tesi tradicional apuntava al seu apriorisme:¹⁶ si A està interpolada — es pensava — s'ha de remuntar a E, que no ho està; per tant, la tradició indirecta, no interpolada, s'ha de referir també a E. Un altre punt vulnerable de la tesi tradicional era aquest: la tradició interpolada s'estén a les darreries del s. xiii, essent encara, no obstant, més copiada la tradició E. Contradicció ben palmària, per tal com la tradició més copiada hauria de ser lògicament la més corrupta. Per altra banda, interpolació no vol dir forçosament tradició *deterior*, sinó solament això: interpolada.

Brugnoli aconsegueix demostrar, a través d'una cinquantena de testimonis indirectes, que l'Edat Mitjana coneix les tragèdies pel text *no interpolat* d'A — a tot estirar, en alguns casos, pel *consensus* de les dues tradicions —; a A s'han de referir, i ja no a E, els dos fragments més antics de les tragèdies: els *Rescripta Ambrosiana* (R), del s. vi, i els *Excerpta Thuanea* (Th), del s. ix;¹⁷ les dues tradicions, d'origen comú, són paraleles, i tant l'una com l'altra ofereixen interpolacions;¹⁸ la interpolació d'A és almenys posterior al s. x; amb la interpolació s'afegiria al *corpus* de les tragèdies l'*Octauia*.¹⁹

L'argumentació de Brugnoli és rigorosa i convincent. Sens dubte, els resultats de la seva brillant tesi s'han de revelar fecunds — són ja imprescindibles — en les ulteriors edicions del Sèneca tràgic. Per bé que encara quedi en l'aire l'establiment del *stemma* d'A, s'ha obert ja un camí segur en un camp tan transcendental com és la crítica textual. Del text, que constitueix el fonament de la Filologia.

ANTONI SEVA

15. G. BRUGNOLI, *La tradizione manoscritta di Seneca tragico alla luce delle testimonianze medioevali*, Roma, 1957.

16. *Loc. cit.*, pp. 201-208.

17. *Ibid.*, pp. 275-279.

18. *Ibid.*, pp. 267-270.

19. *Ibid.*, pp. 263 ss.